

Scientific Bulletin of Namangan State University

Volume 1 | Issue 7

Article 25

9-10-2019

THE STRUCTURE OF THE SOCIAL SYSTEM AS THE BASIS FOR THE SELF- ORGANIZATION OF SOCIETY

Ilhom Imomalievich Rizaev

Teacher of the Department of Social Sciences, Samarkand State Architectural and Construction Institute

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

 Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Rizaev, Ilhom Imomalievich (2019) "THE STRUCTURE OF THE SOCIAL SYSTEM AS THE BASIS FOR THE SELF- ORGANIZATION OF SOCIETY," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 7 , Article 25.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss7/25>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

THE STRUCTURE OF THE SOCIAL SYSTEM AS THE BASIS FOR THE SELF-ORGANIZATION OF SOCIETY

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

ИЖТИМОИЙ ТИЗИМ СТРУКТУРАСИ ЖАМИЯТНИНГ ЎЗ-ЎЗИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ НЕГИЗИДИР

Ризаев Илҳом Имомалиевич

Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти

Аннотация: Ушбу мақолада XX асрда ўз-ўзини ташкиллаштирувчи тизимларни ўрганувчи синергетиканинг пайдо бўлиши ва фан парадигмасини тамомила ўзгартириб юборганлиги тадқиқ қилинган. Хусусан, беқарорлик, хаос, энтропийлик, флуктуация, ва бифуркация, ижтимоий тизимнинг мувозанат ҳолатидан узоқлашувчи ҳолатлари унинг нормал ҳолати эканлигига эътибор қаратилган ва ижтимоий тизимни системали ўрганишнинг методологик муаммолари баён этилган.

Таянч иборалар: система, структура, элемент, нозичқилик, спонтан тизим, диссипатив тизим, очиқ тизим, диффуз тизим, интеграция.

СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КАК ОСНОВА САМООРГАНИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВА

Ризаев Ильхом Имомалиевич

Преподаватель кафедры общественных наук Самаркандского государственного архитектурно-строительного института

Аннотация: В этой статье рассматривается возникновение синергетики и парадигмы самоорганизующихся систем в XX веке. Особое внимание уделяется тому, что неустойчивость, хаос, энтропия, флуктуация и бифуркация отличаются от баланса социальной системы и методологическим проблемам систематического изучения социальной системы.

Ключевые слова: система, структура, элемент, нелинейность, спонтанная система, диссипативная система, открытая система, диффузионная система, интеграция.

THE STRUCTURE OF THE SOCIAL SYSTEM AS THE BASIS FOR THE SELF- ORGANIZATION OF SOCIETY

Rizaev Ilhom Imomalievich

Teacher of the Department of Social Sciences, Samarkand State Architectural and Construction Institute

Abstract: This article discusses the emergence of synergy and the paradigm of self-organizing systems in the XX century. Special attention is paid to the fact that instability, chaos, entropy, fluctuation and bifurcation differ from the balance of the social system and the methodological problems of systematically studying the social system.

Key words: system, structure, element, nonlinearity, spontaneous system, dissipative system, open system, diffusion system, integration.

Маълумки, ҳар қандай тизим структурадан ташкил топади. Структура (лот. тузилиш, тартиб) тизим қисмлари алоқалар тартиби бўлиб, тизимнинг яхлитлигини таъминлаб туради [6,657]. Айрим социологлар қисмларга қараганда алоқаларнинг устуворлигини таъкидлайдилар (структурализм). Бошқа бирлари эса қисмлар ва уларнинг функцияларга урғу берадилар (функционализм). Бизнинг фикримизча, бу ёндошувларнинг ҳар иккаласи ҳам бир ёқламадир, чунки қисмлар бўлмас экан алоқалар бўлмайди. Шунингдек, алоқалар бўлмаса, элементларнинг яхлит системага бирлашуви юз бермайди. Структуранинг мураккаблашуви системанинг ривожланишини англатади ва аксинча, деструкция тизимнинг емирила бошлашини билдиради. Системани унга кирган қисмлар сифатларигина эмас, балки структуранинг интеграцион сифатлари ҳам ривожлантиради [4,18-19]. Масалан, иқтисод ва сиёсат ўртасидаги структуравий алоқалар нормал бўлса, ижтимоий тараққиёт юз беради ва аксинча. Структура барча материяга хос. Аммо, яхлит система бўлган ижтимоий тизимдаги структуравий алоқалар нисбий турғун, зарурий, такрорланувчи, умумий ҳарактерга эга бўлиб қонуният тарзда юз беради.

Ижтимоий тизим структурасидаги алоқалар муносабатлар тарзида намоён бўлади.

Бу муносабатлар:

- а) қисмлар ўртасида фаолият, онг;
- б) соҳалар ўртасида: иқтисод, сиёсат, ҳуқуқ, ахлоқ, дин;
- в) субъектлар ўртасида: шахс, жамоа, миллат, халқ, жамият;
- г) институтлар ўртасида: давлатлар, сиёсий партиялар, нодавлат ташкилотлари ўртасида амалга ошади.

Кўпчилик тадқиқотчилар асосан тизимнинг ўзини ўрганишга кўпроқ эътибор қаратиб, ижтимоий тизимга камроқ мурожаат қилишади. Шундай бўлсада, уларнинг айримлари бу соҳани алоҳида тадқиқот объекти қилиб оладилар. Масалан, В.М.Краснов ижтимоий тизимнинг қуйидаги компонентларини ажратади.

- а) Ижтимоий субъектлар (индивидлар, синфлар, миллатлар, партиялар, давлатлар ва ҳоказо);
- б) ижтимоий эҳтиёжлар;
- в) инсон фаолияти;
- г) ижтимоий муносабатлар;
- д) маданият [3,18].

Жамиятни тизим сифатида ўрганган В.Г.Афанасьев В.Красновни маъхумлик ва ноизчилликда танқид қилиб, ўзи ҳам шу йўлдан борганлигини пайқамайди [1,282-283].

В.Г.Афанасьев ижтимоий тизимнинг қуйидаги элементларини кўрсатади:

- 1) инсон-ҳар қандай ижтимоий тизимнинг ядроси;
- 2) предметлар-инсон яратган маҳсулотлар;
- 3) ижтимоий жараёнлар-иқтисодий, сиёсий, маънавий;
- 4) маънавий ҳодисалар-ғоялар, концепциялар, таълимотлар, қарашлар ва ҳоказо [1, 283,289];

Таҳлил қиладиган бўлсак, ҳар иккала концепция ҳам ижобий жиҳатлар билан бирга камчиликлари билан ажралиб туради. Энг аввало стрктураси мантиқий асосда тузилмаган ва бундан ташқари тўлиқ эмас.

Жамиятни ривожланиб борувчи тизим сифатидаги структурасини қуйидагича таснифлашимиз мумкин:

- Инсон фаолияти–ижтимоий тизимнинг субстанционал элементи;
- Ижтимоий онг-ижтимоий тизимнинг функционал элементи;
- Ижтимоий муносабатлар-ижтимоий тизимнинг ўз-ўзини ташкиллаштирувчи элементи;
- Эҳтиёжлар, манфаатлар, мақсадлар-ижтимоий тизимнинг мотивацион элементи;
- Ижтимоий субъектлар (индивид, жамоа, миллатлар, халқ)-ижтимоий тизимнинг ҳаракатлантирувчи кучлари, (инсоннинг ўзи жамият ядросида туради);
- Предметлар, артефакт, қадриятлар - ижтимоий тизимнинг ресурслари;
- Институтлар-давлатлар, партиялар, нодавлат ташкилотлари -жамиятни бошқарувчи элементлар;
- Нормалар, қоидалар-жамиятнинг регулятив элементи.

Биз ижтимоий тизим структурасини ушбу концепция тўлароқ намоён қилади ва у танқидий асосларга таянади дея ҳисоблаймиз. Юқорида кўрсатилган элементлар ижтимоий тизимнинг атрибутив қисмларидир, шунга кўра улар барча жамиятларда ва барча давлатларда мавжуд бўлади. Қолган қисмлар эса ижтимоий тизимдаги элементлар комбинацияси ё ҳосиласи ёки функциясидир, уларнинг айримлари муайян тарихий шароитдан келиб чиқиб йўқолиб кетиши, баъзилари ташкил топиши мумкин.

Структура қуввати қисмлар қувватидан юқори бўлсагина, тизим яхлитлиги сақланади ва система ўз-ўзини ташкиллаштира олади. Агар қисмлар қуввати структура қувватидан ошиб кетса, тизим емирилади. Ўрнида бошқа тизим ва бошқа структура вужудга келади [1,26] (Буюк империяларни эслашимиз ўринли).

Ижтимоий тизимнинг субстанционал қисми инсон фаолиятидир. Инсон фаолияти табиат, жамият ва инсоннинг ўзини ўзгартиришга қаратилган онгли мақсадга йўналтирилган амалиётдир. Нега инсон фаолияти жамиятнинг субстанционал қисми ҳисобланади? Биринчидан, фаолият моддий ва маънавий неъматларни яратади, бусиз жамият мавжуд бўла олмайди. Иккинчидан, муносабатларнинг ўзи фаолият алмашинувидир. Учинчидан, нарсалар, қадриятлар, фаолият ҳосиласидир. Шунинг учун ҳам фаолият турларининг ошиб бориши жамият ривожланишининг ўсишидан далолат беради. Эҳтиёжлар фаолиятни қўзғайди. Фаолият жараёнида моддий ва маънавий неъматлар яратилади, борлиқ ўзгартирилади, истеъмол юз беради. Қондирилган эҳтиёжлар янги эҳтиёжларни келтириб чиқаради. Янги эҳтиёжлар фаолиятнинг янги турларини келтириб чиқаради, янги фаолият турлари янги қадриятларни яратади. Бу жараён жамиятнинг ўз-ўзидан ривожланиб боришнинг ички механизмини кўрсатади. Шунинг учун инсон фаолиятининг мотивацион структураси қуйидагича бўлади:

Эҳтиёжлар→фаолият→фаолият ҳосиласи→истеъмол. Инсоният мавжуд экан цикл такрорланаверади.

Энди инсон фаолиятининг функционал структурасини тасвирласак:

- а) мақсад;
- б) воситалар;
- в) шароит;
- г) конкрет амаллар;
- д) тартибга солиш, бошқариш механизми;
- е) натижалар.

Инсон фаолияти йўналтирилган объектларга қараб жамият турли соҳаларга бўлинади. Шунга кўра, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, ҳуқуқий, бадий соҳаларни кўрсатиши мумкин.

Инсон фаолияти табиатга йўналтирилган пайтда кўпинча ишлаб чиқариш ҳақида сўз боради. Фаолият жамиятни ўзгартиришга йўналтирилса (инқилоб ёки ислохот), ижтимоий фаолият деб номланади. Агар фаолият инсоннинг ўзини ўзгартиришга қаратилган бўлса, тарбия дейилади. Фаолият турларининг ўсиб бориши ижтимоий хизматнинг ўз-ўзидан ривожланишининг мезонларидан биридир.

Ижтимоий онг ижтимоий тизимнинг функционал қисмидир [5,477]. Ижтимоий онг ижтимоий борлиқнинг субъектив идеал образларда инъикос этиш жараёнидир. Ижтимоий онг нега жамиятнинг (инсон миясининг) функционал элементи ҳисобланади? Биринчидан, онгнинг ўзи ҳеч нарса яратмайди, у фаолият орқалигина воқелашади, реал нарсаларнинг вужудга келишини таъминлайди. Тушунчалар, ғоялар, қарашларчи? Улар ҳам фаолият, инсон тафаккури фаолияти маҳсулотларидан ўзга нарса эмас. Иккинчидан, онг: билиш, баҳолаш, назорат қилиш, коореляция, тартибга солиш, бошқариш, эвристик, креативлик каби функцияларни бажаради. Онг орқали материя ўз-ўзини англаш имкониятига эга бўлади. Айнан онглилик рационаллик жамиятининг стихиялилик гирдобига ғарқ бўлишига йўл қўймайди. З.Фрейд онги структурасини қуйидагича тасвирлаган эди: 1) онг; 2) онг ости; 3) онгсизлик [7,151]. Унинг фикрича, онг англаб етилган нарсалар, онг назоратидаги айсбергнинг юқори қисми бўлса, онгсизлик айсбергининг пастки қисмини ташкил этади. Демак, айнан онгсизлик жамият ҳаётида муҳим роль ўйнайди, деб таъкидлаган эди. Илмий тадқиқотлар бунинг аксини исботлади, яъни табиий кучлари қанчалик стихияли амал қилса, кишилар шунчалик онгли ҳаракат қилсаларгина, жамият ўз-ўзидан олға қараб ривожланади ва аксинча. Ижтимоий онг мураккаб структурага эга: ижтимоий ва шахсий, эмоционал ва рационал, ижтимоий психология ва мафкура, эмпирик ва назарий онг даражаларига; иқтисодий, ҳудудий, ахлоқий, сиёсий, диний, бадий, эстетик онг шаклларига бўлинади. Ижтимоий онг структураси қанча мураккаб ва тараққий топган бўлса, ижтимоий тизим ҳам шунча ривожланган бўлади. Шунга кўра жамиятларни анъанавий ва инновацион турларга бўлиш мумкин:

Анъанавий жамият	Инновацион жамият
Репродуктив фикрлаш	Продуктив фикрлаш
Консервативликка интилиш	Янгиликка интилиш
Стандарт тафаккурлаш	Ностандарт тафаккурлаш

Валюатив жиҳат усувдор (баҳолаш)	Реактив, амалиётни ҳаракатга келтирувчи онг қисми ривожланган
Норационаллик жиҳатлари кўпроқ	Рационал тафаккурлаш устувор
Анъанавий фикрлаш	Эвристик, креатив фикрлаш

Ижтимоий муносабатлар ижтимоий тизимнинг структурасини ташкиллаштирувчи интерактив қисмдир. Ижтимоий муносабатлар кишилар ўртасидаги иқтисодий, сиёсий, ҳудудий, ахлоқий, диний, шахсий, оилавий, жамоавий, миллий, давлатлараро, халқаро тизимдир. Ижтимоий муносабатлар ижтимоий тизимнинг структурасини ташкил этади. Бу муносабатлар реал воқеликда манфаатлар тарзида намоён бўлади. Ижтимоий муносабатлар шахс даражасида кўриниш беради. Муомала жараёнида ахборот, фаолият, фаолият маҳсулотлари алмашилади.

Ижтимоий муносабатлар вертикал кесимда: иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий алоқалар тарзида кечади.

Горизонтал кесимда: шахслараро, оилавий, жамоавий, миллий давлат, жамият, инсоният миқёсида амалга оширилади.

Қайси тизим ушбу алоқаларни уйғунлаштира олса, унда ўз-ўзини ташкиллаштириш имконияти юқори бўлади.

Ижтимоий муносабатлар:

- ижтимоий тизимнинг барча қисмлари яхлитлигини бирлаштириб турувчи, системанинг ўз-ўзини ташкиллаштирувчи фундаментал интегратив атрибутидир.
- ижтимоий тизимнинг ўз-ўзидан ривожланиш шароити, муҳити ҳам ижтимоий муносабатдир.
- кишилар ижтимоий алоқалар воситасида турли этник, меҳнат жамоалари ва институтларига бирлашиб амал қиладилар.
- ижтимоий муносабатлар амалда манфаатлар тарзида намоён бўлади. Манфаатлар муштараклиги мақсад бирлигига олиб келади. Шунга эришган жамиятларгина ривожланади.
- Аммо, манфаатлар параллел кетмайди, балки тўқнашади. Бунинг оқибатида умумий тарихий тараққиёт ўзани ҳосил бўлади.
- Манфаатларнинг ўзгариб туриши ижтимоий жараёнларнинг вариативлигини, кўп вариантлилигини, кўп йўналишлилигини келтириб чиқаради.

Ижтимоий тизимнинг ўз-ўзини ташкиллаштириш мотиви, ривожланиш сабаби, манбаси, “маторини” эҳтиёжлар ташкил этади. Эҳтиёж-нарсаси, восита, ресурс ёки шароитга бўлган заруратни ҳис қилишдир. Англаб етилган эҳтиёж манфаат дейилади. Агар манфаат фаолият олдига вазифа қилиб қўйилса, мақсад деб аталади. Эҳтиёжлар моддий ва маънавий турларга бўлинади. Эҳтиёжлар структурасини бошқача тасвирлаш ҳам мумкин: иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий. Шунинdek, ижтимоий ва шахсий манфаатларни ҳам кўрсатиш мумкин. Эҳтиёжлар, манфаатлар, мақсадлар:

- Инсон фаолиятини ҳаракатга келтиради, натижада ижтимоий тизим ўз-ўзидан ривожланади;
- Улар кишиларни турли бирлик, ва ташкилотларга бирлаштиради;

➤ Шахснинг ёлғиз ўзи эҳтиёжларини қондира олмайди, шунинг учун у бошқа кишилар билан ижтимоий алоқаларга киришишга мажбур бўлади. Натижада ижтимоий тизим шаклланди;

➤ Эҳтиёжларнинг ўсиб бориши қонуни жамиятнинг қуйидан юқорига қараб боришини белгилаб беради;

➤ Эҳтиёжларнинг кўп хиллиги фаолият ва ижтимоий муносабатларнинг ранг-баранглигига тақозо қилади. Натижада ижтимоий тизим мураккаблашиб боради;

➤ Эҳтиёжлар чексиз бўлгани билан ресурслар чегараланган. Бу ҳолат ижтимоий тизимнинг узвий ривожланишига тўсқинлик қилади. Ҳозирги глобал масштабда моддий ва энергетик ресурслар танқислиги инсоният олдида мураккаб муаммоларни қўймоқда;

➤ Эҳтиёжлар тўқнашуви ижтимоий конфликт низолар манбаи бўлиб, бу зиддиятларнинг ечилиши ижтимоий ривожланиш йўналишини белгилаб беради.

Ижтимоий тизим таркибида предметлар ва қадриятлар муҳим ўрин эгаллайди. Предметлар (озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой ва ҳоказо) кишиларнинг яшашини таъминлайди; кишиларнинг бир жойдан иккинчи жойга қўчишини таъминлайди (транспорт воситалари); кишиларнинг ишлаб чиқариш предмети сифатида хизмат қилади (техника, меҳнат қуроллари, хом-ашё, энергия). Шунинг учун предметлар жамиятнинг онтологик асосларини ташкил қилади. Аммо, предметлар инсонлар учун мақсад ёки ҳаётнинг мазмунини ташкил қилмайди, улар инсон учун яшаш воситаларидир. Ижтимоий тизим ресурсларининг қўплиги ва ранг-баранглиги жамият ривожланишини таъминлайди.

Жамиятда кишилар ёлғиз ҳаракат қилмайдилар, улар этник, синфий, касбий бирликларга уюшиб амал қиладилар. Шунингдек, улар институтларга бирлашадилар. Институтлар: давлатлар, партиялар, нодавлат ташкилотлар бошқариш функциясини бажарадилар. Ибтидоий тўдадан уруғчилик босқичига ўтгач, уруғ жамоасини сайлаб қўйиладиган оқсоқоллар кенгаши бошқарган. Қўлдорлик даврига келиб давлат ташкил топди. Унинг асосий функцияси мазлум аҳолини итоатда ушлаб туриш эди. Бу функция ўрта асрларда ҳам сақланди. Индустрιαл ва постиндустрιαл жамиятларда ушбу функция асосий бўлмай қолди. Давлат→шахс формуласидан шахс→давлат формуласига ўтилди. Сийсий партиялар нодавлат ташкилотлари пайдо бўлди [2,155]. Ижтимоий институтлар бошқариш тизими сифатида ҳаракат қилсаларда, масала охир оқибат тақсимотга бориб тақалади. Тақсимотнинг адолатлиги давлатнинг барқарорлигини таъминлайди ва шу мақсадда сийсий партиялар ҳокимият учун кураш олиб борадилар. Нодавлат ташкилотлари фан, тарбия, фуқаролик жамияти қуриш ва ҳоказо функцияларни бажариб, уларда бошқариш ва ҳокимият учун кураш элементлари мавжуд бўлади.

Ҳар қандай тизим ўз-ўзини тартибга солиш, ўз-ўзини регуляция қилиш воситаларига эга бўлади, бусиз тизим яшай олмайди.

Регуляция воситалари емирилса, система инқирозга учрайди. Жамият ўз-ўзини тартибга солишда қоидалар, нормалар, қонунлардан фойдаланилади. Иқтисодий, сийсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний нормалар ва қоидалар императив характерга эга бўлиб, уларнинг бажарилиши кишилар учун мажбурийдир. Улар: а)

онгнинг объективлашган маҳсули; б) улар консенсус, келишув орқали қабул қилиниб мажбурий бўлади. Алоҳида шахс ўз истаги билан қабул қилинган қоидаларни ўзгартира олмайди. Ижтимоий тизимнинг емирилиш белгилари, ахлоқий бузилишларда номоён бўла бошлайди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, жамият спонтан ташкиллашувчи яхлит, очик, ноаддитив, ночизиқли, гетероген, диффуз, дифференциаллашиб боровчи, интегратив, диссипатив, энтропийликдан негэнтропийликка, хаосдан тартиблиликка томон ривожланувчи тизим экан, бундай тизимда ўз-ўзини ташкиллаштириш, ўз-ўзини тартибга солиш, ўз-ўзини детерминлаштириш, ўз-ўзини сақлаш, ўз-ўзидан ривожланиб бориш қобилияти кучли бўлади. Айнан шунинг учун ижтимоий тизимни структурасини тадқиқ этишда синергетик ёндашувнинг аҳамияти каттадир. Зеро, ижтимоий тизим структураси жамиятнинг ўз-ўзини ташкиллаштириш негизидир

References:

1. Afanasev V.G. Sistemnost i obshestvo.-M.:Politizdat, 1980.
2. Barulin V.S. Sotsialnaya filosofiya.-M.:FAIR-Press, 1999.
3. Krasnov V.M. K ponyatiyu obshestvo kak sotsialnoy sistemi. //Filosofskie nauki №2, 1977.
4. Sadovskiy V.N. Osnovaniya obshey teorii sistem.-M.:1987.
5. Spirkin A.G. Osnovy filosofii.-M.:Politizdat,1988. 477.
6. Filosofskiy ensiklopedicheskiy slovar.-M.:1983.657.
7. Freyd Z. Psixologiya bessoznatelnogo.-M.:Politizdat, 1980.